

מחקרים

- אפרים חזן, תורת השיר בפיוט הספרדי לאור שירת ר' יהודה הלוי, ירושלים תשמ"ו, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, 340 עמודים.
- ר' יהודה הלוי הוא ודאי אחד מגדולי המשוררים העבריים שבכל הדורות, ואף-על-פי-כן מחקרים מעטים פורסמו על שירתו ופחות מהם על הפואטיקה שלו. ספרו של ד"ר חזן דן בפירוט בפואטיקה של שירת-הקודש מאת הלוי: כמשקל, כחרוז ובצליל; בלשון, בדרכי הניסוח ובציורי הלשון; ולבסוף בדרכי המבנה של השיר. אגב דיון מדוקדק זה בקורפוס שירי מוגדר, דן המחבר גם בהבטים כוללים יותר של הפיוט בספרד.
- שמואל אטינגר (עורך), תולדות היהודים בארצות האסלאם: חלק ראשון — העת החדשה, עד אמצע המאה ה-19, מאת שלום בר-אשר, יעקב ברנאי, יוסף טובי, 354 עמ'; חלק שני — מאמצע המאה ה-19 עד אמצע המאה ה-20, מאת מיכאל אביטבול והמחברים הנ"ל. 513 עמ'; חלק שלישי — מקורות לחלק השני, 277 עמ'; ירושלים תשמ"א (חלק א), תשמ"ו, הוצאת מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל.
- ניסיון מקיף ועדכני לתת ספר מסכם על ההיסטוריה של היהודים במזרח, מאמצע המאה ה-17 בקירוב עד ימינו. קיבוצי היהודים הללו חולקו לשלוש חטיבות: המרכזים היהודיים באסיה (תימן, עיראק, איראן ושכנותיה); היהודים באימפריה העות'מאנית; היהודים באפריקה הצפונית ובמצרים. הדיון בקהילות כולל את הנושאים הבאים: המסגרת המדינית והמעמד החוקי, הארגון הקהילתי, המצב הדמוגרפי והפעילות הכלכלית, חיי הרוח והתרבות, הקשרים עם ארץ-ישראל ועם קהילות אחרות. שני חלקי הספר מלווים תעודות ומקורות. בסוף הספר באה רשימה ביבליוגרפית נבחרת. הספר עשוי לשמש תלמידים במסגרות-לימוד שונות וכן קוראים המתעניינים בנושא זה.
- כת יאור, הדימים — בני חסות, יהודים ונוצרים בצל האסלאם, תרגום אהרון אמיר, עריכה מדעית פרופ' משה שרון, ירושלים 1986, הוצאת כנה, 399 עמודים.
- בארצות שבשליטה מוסלמית אין היהודים והנוצרים שווי זכויות למוסלמים אלא נהנים הם מחסות השליט. זהו המצב העקרוני, ההלכי, שמידת יישומו היתה שונה מארץ לארץ ומתקופה לתקופה. החלק הראשון בספר סוקר את המצב ההיסטורי של הדימים (כלומר בני-החסות) בארצות האסלאם, ואילו החלק השני כולל כ-200 עמודים של תעודות מגוונות. בשני החלקים מודגש כי יחס זה של אי-שוויון, כזו ורדיפות כלפי הדימים נמשך גם בעת החדשה, ובכמה ארצות עד ימינו ממש. סוגיה זו נוסף להבט ההיסטורי החשוב שלה יש לה חשיבות פוליטית הסברתית, שהספר אינו מתעלם ממנה.
- הרב הדיין יוסף בן עובדיה אלגמיל, היהדות הקראית במצרים בעת החדשה, רמלה תשמ"ה, הוצאת המועצה הארצית ליהודים הקראים בישראל, 342 + 91 עמודים.
- חיבור מפורט על הקראים במצרים (למעשה בקאהיר) משלהי המאה ה-19 עד היום: תולדותיהם, סדרי קהילתם ומוסדותיה, פעילותם התרבותית והחברתית, מנהגיהם וטקסיהם במחזור החיים ובמחזור השנה, חלמיהם וספרותם, עיתוניהם, ולבסוף יציאתם ממצרים, ופזוריהם. הספר כולל שפע של חומר מועיל, לרוב ממקורות ראשוניים, אך סידור החומר, האפאראט המדעי ומידת הדיוק בפרטים לא תמיד מניחים את הדעת. הספר מלווה תצלומים רבים ותקציר נרחב באנגלית.

Angela S. Selke, *The Centos of Majorca — Life and Death in a Crypto-Jewish Community in XVII Century Spain*, Jerusalem 1986, The Magnes Press, The Hebrew University, 278 pp.

אינוסם של היהודים במאיוורקה להתנצר חל בשנת 1435, 57 שנים לפני אינוס בספרד כולה. בבירת מאיוורקה גם התקיימה קהילת אנוסים (Chuetas) מאורגנת בתוך גטו מבודד, שמנתה מאות משפחות, עד שלהי המאה ה-17. שורה של רדיפות, משפטי אינקוויזיציה והעלאת על המוקד בשנות 1667-1691 שמו קץ לקיומה של קהילה זו. הספר, שפורסם בשנת 1972 בספרדית ולפניו נוסח מורחב ומתוקן שלו, מספר את תולדותיה של קהילה זו במאה ה-17 והוא מיוסד על שיפעה של תעודות ארכיוניות. הספר כולל תעודות ותצלומים. זהו כרך חמישי בסדרה Hispania Judaica.

□ דליה כהן, מזרח ומערב במוסיקה, ירושלים תשמ"ו, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, 384 עמודים.

הספר בוחן ומשווה תופעות במוסיקות של המערב ושל המזרח (סין, יפאן, יאווה ובאלי, טיבט, הודו, פרס, ערב, ביזאנטיון, אפריקה, השומרונים). לדעת המחברת, המפריד בין מערב ל'לא-מערב' קיים באופן חד-משמעי לא כל כך בתופעות מוסיקאליות, אלא בעקרונות היסוד שמבדל לתופעות. הספר אינו עוסק בפירוט כבעיות המזרח והמערב במוסיקה הישראלית, עם זאת יש בו עניין לכל העוסק בסוגיה זו או בסוגיית המזרח והמערב בתחומי תרבות אחרים.

קבצים

□ יוסף שטרית וצבי יהודה (עורכים), מקדם ומים, ב, מחקרים על החברה היהודית בארצות האסלאם ובפזורה הספרדית, חיפה תשמ"ו, הוצאת אוניברסיטת חיפה, הפקולטה למדעי הרוח, 290 + 4 עמודים.

15 מאמרים כנוסים ב-3 שערם וכוללים מיגוון של תחומי-מחקר ונושאים. (1) חברה וכלכלה: על איזמיר במאות ה-12-13 — א' בשן, יחסים בין-עדתיים באימפריה העות'מאנית — י' גלר, סמכות ביה"ד בצנעא — י' טובי, מס החסות בתמין וקהילת צנעא — מ' מסורי-ספי, העניים הספרדים באמסטרדם — ר' כהן, חייטים בטריפולי — ה' גולדברג, ראשית פולחן הקדושים במארוקו ובא"י — י' כן-עמי. (2) השכלה, חינוך ליטורגיה: תנועת השכלה עברית במארוקו בסוף המאה ה-19 — י' שטרית, יו"ט צמח ויהודי מארוקו — מ' לסקר, תמורות בחינוך בחילה — צ' יהודה, השפעת הקבלה על הפיוט בארצות האסלאם — א' שילוח, ליצירת אדמו"ר ג'באס — ד' מגדלסון. (3) עלייה וציונות: הפעילות הציונית בפרס — א' נצר, מאבקים ציוניים בקהילה בלוב — מ' רומני, עלייה לא"י בסיפורי-עם — ע' שנהר.

□ אריאל טואף (עורך), ממזרח וממערב — קובץ מחקרים בתולדות היהודים במזרח ובמגרב, ה, רמת-גן תשמ"ו, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 173 + XXXIV עמודים. בקובץ 7 מאמרים: ב"צ אורנן-פינקוס — על הקהילה הפורטוגאלית בהאמבורג, ד' ברוכסון — על מסחר בספרים עבריים בין איטליה לאימפריה העות'מאנית, ח' בנטוב — על קהל התושבים בפאס, א' טואף — על פנקס נימולים של מ"י אוטולינגי בליבורנו, י' רצהבי — על נוסח חדש של פרק מ'מסעות חבשוש, א' בשן — על גילדה יהודית באיזמיר, ב"צ יולי זוראטיני — על צוואת קלימן בילגראדו (המאמר באיטלקית).

□ חיים זעפרני, אלף שנות חיים יהודיים במרוקו — היסטוריה ותרבות, דת ומיטיקה, כרך ב, ספר המקורות, לוד תשמ"ו, הוצאת מכון הברמן למחקרי ספרות, 559 עמודים. קובץ תעודות על חיי היהודים במארוקו, אשר עיקרו לקוח ממקורות יהודיים פנימיים (תקנות, פסקי-דין, ספרות רבנית ועוד). התעודות מובאות בצורת תצלומים מן המקורות, סדרות לפי נושאים: גורל היהודים ותדמיתם בעיני עצמם; החינוך המסורתי; היצירה ההלכתית וסביבתה החברתית, הכלכלית והדתית; הקהילה, צרכי ניהולה ומוסדותיה; החיים הכלכליים; החיים האינטלקטואליים, התרבות והדת.

□ יוסף דן ויוסף הקר (עורכים), מחקרים בקבלה, בפילוסופיה יהודית ובספרות המוסר וההגות — מוגשים לישיעה תשבי במלאת לו שבעים וחמש שנים, ירושלים תשמ"ו, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, י + 740 + XXXIX עמודים. תרומת פרופסור ישעיה תשבי לחקר מחשבת ישראל על ענפיה השונים — הקבלה, השבתאות, ספרות המוסר והחסידות — היא מאבני-היסוד של מדעי-היהדות בימינו. 24 חברים ותלמידים של תשבי חברו בקובץ זה וכיבדוהו במחקרים המשקפים את רוחב התעניינותו של חתן השמחה, החל מעיון במקורות הקבלה הספרדית (א' פרבר) עד ניתוח התיאולוגיה של חיבת ציון (א' שביד). בשל קוצר המצע, נציין אך מאמרים אחדים: עולם המלאכים בדמות האדם (מ' אידל); אגדת גרמיישא (י' דן); על תורתו של רמ"ע מפאנו (א' אלטמן); יונה בן אמיתי כמשיח בן יוסף (י' ליבס); תורת המוסר של דואד אבן מרואן אלמקמץ (י"א ווידה ד"ל); יצחק פולקר ושפינוזה (ש' פינס); פולמוס כנגד הפילוסופיה באיסטנבול במאה ה-16 (י' הקר); פולמוס נגד הרנסנס בכתבי חכמי מרוקו (ד' מנור). בסוף הספר ניתנה ביבליוגרפיה של כתביו המדעיים של תשבי, המונה 103 פריטים וכן תקצירי המאמרים באנגלית.

□ ד"ר מרדכי נאור (עורך), עידן 8 — עולים ומעברות, 1948-1952, ירושלים תשמ"ז, הוצאת יד יצחק בן-צבי, 280 עמודים.

פרשת העלייה ההמונית לארץ וקליטתה בשנות 1948-1952, שהקיפה כ-700 אלף נפש, רובם מאסיה ומאפריקה — מובאת ב'עידן' 8, כ-22 פרקים, הכוללים מחקרים וסיכומים, זכרונות וחוויות, חומר עזר. לראשונה ניתנת כאן תמונה כוללת של תקופת העלייה ההמונית וקליטתה במחנות ובמעברות. בין הנושאים הנדונים: מדיניות העלייה, סיכומים דמוגרפיים, ההתיישבות החקלאית של העולים, המעברות, הצנע, צה"ל וקליטת העלייה, תכנון אזורי ועיור, הנחלת הלשון, אמנות, ספרות, תיאטרון ושירי-זמר. בין המחברים-חוקרים: הפרופסורים יוסף גורני, משה ליסק, משה סיקרון, אריה שחר, ד"ר מרדכי נאור, ד"ר דן לאור; פעילים בעלייה ובקליטתה: יצחק רפאל, רענן וייץ, שלמה הלל; סופרים ועיתונאים: דב גניחובסקי, שלמה שבא, פנחס יורמן ואחרים. הקובץ מלווה ביבליוגרפיה מוערת, תצלומים ואיורים רבים.

ספרות

□ סיפורים מפי יהודי אתיופיה, ירושלים תשמ"ו, משרד החינוך והתרבות, המחלקה לחינוך, מבוגרים, 84 עמודים.

35 הסיפורים שבקובץ כוללים: מסורות מתולדות יהודי אתיופיה — על קידוש השם, על געגועים לציון ועל קדושים; וכן סיפורי-עם — בעלי לקח מוסרי, סיפורים על בעלי-חיים (משלים) וסיפורים מברדחים. הסיפורים מיועדים להוראת עברית, וצוות גדול עסק בליקוטים, עיבודם ועריכתם.

□ פרץ דרור-בנאי, שאון ימים — שירים, תל-אביב תשמ"ו, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 48 עמודים.

שירים ליריים, חטיבת השירים הראשונה, 'במחזור הזמן', כוללת שירים על חודשי השנה, וברבים מהם מראות עיר-הולדתו של המשורר (היא קאמישלי שבסוריה, שאינה נזכרת בשמה בשירים) מעוממת עם מראות נוף כאן. מראות ילדותו מזינים גם שירים נוספים בספר.

□ גריגול רובכידזה, למרה — מחזה רועים, תרגום מכתולי: משה דניאלי, ירושלים-תביליסי תשמ"ו, יד + 181 עמודים.

גריגול רובכידזה (1881-1962) היה משורר, מחזאי וסופר גרוזי, שחי משנת 1932 מחוץ לארצו. מחזהו 'למרה' מבוסס על מוטיבים מן הספרות העממית והיצירה הקלאסית הגרוזית. בספר שלפנינו ניתן המחזה במקורו בגרוזית ובתרגום עברי. עמוד מול עמוד, וכן מאמר נלהב של רובכידזה על 'הבימה' במוסקבה בשנת 1924. מבואות מאת המתרגם, ומאת יצחק ח' דוד, שלום הוידאשווילי.

מקראות

□ חיים צדוק, משא תימן 1946-1951 — ספור חמש רכבות, חולון תשמ"ה, 304 עמודים. תיאור קליטתה של העלייה ההמונית מתימן לאחר קום המדינה, מעטו של מי שעמד בראש האגף לעולי תימן בסוכנות היהודית והיה מראשי העוסקים בקליטתם. בספר משולבים פרקים על מתנה 'אולה' בעדן, על ילדי תימן הנעדרים בשנים הראשונות לאחר קום המדינה, על שארית הפליטה שנותרה כתימן לאחר העלייה ההמונית ופרשיות אחרות שונות שהסעירו את הרוחות. כן מובאות כאן עמדות שונות של מנהיגות הסוכנות בדבר העלייה מתימן, וחלקן אינן מחמיאות לבעליהן.

□ יוסי אלפי, תיאטרון וקהילה — שיטות ביישום תיאטרון קהילתי, ירושלים תשמ"ו, הסוכנות היהודית לא"י, המחלקה להתחדשות השכונות, 136 עמודים. בשנים האחרונות הופעל תיאטרון קהילתי בעשרות ישובים בארץ, במיוחד בשכונות שיקום. התיאטרון הקהילתי משמש אמצעי לקידום ההתארגנות, המודעות והמעורבות בתחומים החברתיים בקהילה. ספרו של אלפי מכוון לסייע לעשייה בתיאטרון הקהילתי. המחבר הוא במאי, סופר ומרצה באוניברסיטת תל-אביב.

כתביעת

□ משה כהן (עורך), דרכי ארץ — בטאון המרכז העולמי למורשת יהדות ארם-צובה (חלב), גליון מס' 1 (אלול תשמ"ו), 40 עמודים. יהדות חלב (ארם-צובה) היתה אחת הקהילות הסגוניות והמרכזיות ביהדות המזרח. באחרונה הקימו בניה מרכז עולמי, שיעסוק בריכוז החומר ההיסטורי על אודות הקהילה, במחקר ובטיפוח המורשת של ארץ. בחוברת הראשונה שלפנינו חומר מגוון: סיפור, שיר, אגדה, זכרונות, אישים, מתכוני מטבח ועוד כהנה וכהנה.

עזר

□ יהודי תימן — פרקים בתולדותם ותרבותם, יחידה 1, תימן — הארץ והשלטון הזייד, כתב: רן שגב; יחידה 2, הכת הזיידית והאימאמים, כתבו: ד"ר יוסף טובי וירון צור, תל-אביב תשמ"ד, תשמ"ה, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, 57 + 65 עמודים. שתי יחידות לימודים על תימן, שליטיה ומדיניותם כלפי היהודים, כתובים בצורה שיטתית ותמציתית, מלווים תצלומים, מקורות וביבליוגרפיה. עסקו במלאכה חברי צוות ויועצים רבים. היחידות הן במסגרת סדרת קורסים בראשות ירון צור על יהודי המזרח ואגן הים התיכון.

□ יהודי ארצות האסלאם בתקופת השלטון העות'מאני — שיעורים בהיסטוריה לביה"ס הממלכתי-דתי, הוכן בידי צוות כותבים ויועצים, מהדורת ניסוי, ירושלים תשמ"ו, הוצאת משרד החינוך והתרבות, האגף לתוכניות לימודים, 181 עמודים. ספר לימוד על תולדות היהודים באימפריה העות'מאנית במאות ה-15-19, ובו פרקים על: המעמד החוקי, הפרנסות, הקהילה, שכונות היהודים, החינוך, החכמים ותורתם, הכיסופים לציון והעלייה ועוד. הספר מלווה דפי-עבודה, נספחים, תצלומים ואורים.

□ מרדכי נדב, רפאל ויזר (עורכים), כתבי-יד ודפוסים נבחרים מאוצרות בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים סיוון-תמוז תשמ"ה, 92 + 36 עמודים. במסגרת יובל השישים לאוניברסיטה העברית בירושלים הציג בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי מבחר מאוסף ספריו בעיקר בתחום היהדות ומאוסף כתבי-היד העבריים, המונה יותר מ-8,000 פריטים — שניהם הם הגדולים בסוגיהם בעולם. בקטלוג התערוכה תצלומים מרובים, חלקם בצבעים, ומדוריו הם: כתבי הרמב"ם, מקרא, תפילות ושונות. מוצגים רבים הם ממורשת יהדות ספרד והמזרח. נוסף לעניין המדעי שבו, הקטלוג משמח עין ביופיו ובהידורו. דברי מבוא מאת פרופ' יוסף דן ומאת ד"ר מרדכי נדב.

□ יחזקאל גבאי, אליהו שאולי, מפריס לירושלים — תולדות חברת כל ישראל חברים, 1860-1985, ירושלים תשמ"ו, הוצאת כ"ח וביה"ס התיכון העירוני ע"ש רנה קסין, 179 עמודים.

הספר מתרכז בשלושה תחומים בפעילות חברת כ"ח: המניעים והמטרות שביסוד הקמת החברה, פעילותה במארוקו (בתחומי החינוך, התרבות, הכלכלה והמעמד המשפטי), פועלה בארץ-ישראל (מקומה ברפורמה החינוכית ביישוב הישן, מקווה ישראל, פועלה בהווה). כל פרק מלווה מקורות. המחברים מכהנים כמנהל של כ"ח בירושלים וכסגנו.

□ ד"ר שלמה שביט, אילנה שמיר (עורכים), קורות עם ישראל, אנציקלופדיה חדוות הדעת, שני כרכים, גבעתיים 1985, הוצאת מסדה, 252 עמודים. — אנציקלופדיה עממית, שבה כל ערך נפרש על שני עמודים וכולל איורים ותצלומים לרוב, מהם בצבע. בין הערכים המיוחדים על יהודי ספרד והמזרח לאחר הגירוש: קהילות ישראל בארצות האסלאם, מעמדן המשפטי, חיי הכלכלה שלהן, חיי הקהילה והרוח בהן, ציונות, מחתרות ועליות מארצות האסלאם, העדות בישראל, האנוסיס, יהודי תימן ועוד.

□ מורשת בית סבא (1) מידגם תוכניות לבתי-ספר²; ערוך בידי יהודה בן-דוד, תשמ"ו, 40 עמ'; (2) הילד, המשפחה ותרבותם היהודית, כתבה דיאנה בקסטר, 47 עמ'; שתי החוברות בהוצאת מורשת בית סבא, תל-אביב.

האגודה למורשת בית סבא פועלת להעמקת התודעה של מורשת המשפחה והשורשים היהודיים, ולפנינו שניים מפרסומיה. החוברת הראשונה מציעה מערך לסידרה של 14 מפגשים, שבהם הנערה/גיל בר-מצווה מודרך לחקר ולימוד של קורות משפחתו וקהילתו. החוברת השנייה כוללת מידגמי תוכניות בתחום זה ב-5 בתי-ספר: באשרדוד, בשיקאגו, בלוס-אנג'לס, בצרעה ובירושלים.

□ יהודי איראן — שקופיות בליווי קלטת, ירושלים תשמ"ה, הוצאת משרד החינוך והתרבות, המרכזים הפדגוגיים והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, תמליל: שמעון עטר ואסתר קנקה-שקלים.

70 שקופיות וקלטת, ובהן תצלומים ואיורים: מתולדות היהודים באיראן, הקהילה, החינוך, אורח-החיים, פרנסה ותעסוקה, ציונות, עלייה וקליטה. זו תוכנית שמינית בסדרה זו, המכוונת לבתי-ספר.

מקורות האיורים

- תורתנו נותנה למוסדות ולמחברים הבאים שהעמידו לרשותנו את התצלומים בחוברת זו (להלן מספרי העמודים בחוברת 'פעמים', שבהם הובאו התצלומים הללו):
- ארכיון יד ושם, ירושלים — 94, 95.
- יוסף ברסלבי, הידעת את הארץ, כרך 1, הוצאת הקיבוץ המאוחד — 73.
- משפחת דניאל גול ז"ל — 88 (מימין).
- ל' דופרי (L. Dupree, *Afghanistan*, Princeton 1980) — 82, 83.
- הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים — 37, 46.
- אמנון נצר — 8, 10, 15, 16, 17, 20, 25.
- ק"ס סאליבי (K.S. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, London 1965, Weidenfeld and Nicolson) — 77.
- מרדכי שאולוף — 88 (משמאל).
- א' תינה, גולים וגולים, אלבום, רמלה תשמ"א — 54, 56, 64.